

РЕЦЕНЗИЯ

**на дисертационен труд на Сашо Йорданов Василив
„Философията на Лудвиг Фойербах” за присъждане на
образователната и научна степен „доктор” по
професионално направление 2.3. Философия (Философска
антропология)**

**Рецензент: проф. дфн Димитър Цацов , ВТУ ”Св. св. Кирил
и Методий”**

Отношението към философията на Людвиг Фойербах в българското философско пространство през първата половина на ХХ в. е тотално игнориращо, а през втората половина е много странно, защото от една страна неговите идеи се представят като силно релевантни към генезиса на марксизма, но от друга страна няма специализирана монография върху неговото творчество. Направеното до сега е един сборник от 1972 г. и цитирания по други поводи на неговите произведения. Ето защо Л. Фойербах може да се нарече „забравеният философ” и дисертацията на Сашо Йорданов е ценен опит да се покаже значение на идеите му не само сами по себе си, но и като резониращи към нашата съвременност. Тя е първата цялостна разработка на български език, посветена на творчеството на Людвиг Фойербах. Едва ли дисертацията на Петър Генов от 1911 г., защитена в Берн (Швейцария) „Feuerbachs Erkenntnistheorie und Methaphisik”, променя горната констатация.

Дисертацията е в обем от 218 с., цитираната литература е на български, руски, немски и английски езици. Структурирана е във: Въведение,

Първа глава „Пътят към едно себе-познание или от история на философията до „Основни положения на бъдещето” с подточки 1.1 Предисловие, 1.2. Духът като предмет на самия себе си – една изходна философска концепция, 1.3. Отношението между дух и религия, 1.4. От абсолютния рационализъм към антропологичния реализъм, 1.5. Онтогносеологични принципи на антропологичния реализъм, Религията и антропологическият реализъм, Изходни точки на една полемика; втора глава “Натурализъм и евдемонизъм” с подточки 2.1. Натурализмът като индивидуализъм, 2.2. Животът и сетивният човек, Евдемонизъм, 2.4. Отношението между религия и евдемонизъм, 2.5. Изходни точки на една полемика – продължение; Вместо заключение и Библиография.

Като изследователски похвати в дисертацията се използва проблемен историко-философски анализ с препратки към редица други философски системи и идеи не само от съответното време, но от съвремеността.

Философското развитие на Л. Фойербах, според Сашо Йорданов, преминава през три периода – спекулативен, антропологичен реализъм, натурализъм. Очертаването на спецификите на тези три периода са основните смислови центъра на дисертацията.

Обобщени положителните страни на разработката са:

1. Направен е съществен опит да се представи нова интерпретация на философията на Л. Фойербах, която съществено излиза отвъд традиционно наложилите се тълкувания, според които тази философия в своя зрял етап се характеризира като антропологичен материализъм и атеизъм. Аргументацията на тази теза се основа на много внимателен прочит, на точен и прецизан анализ на текстовете на Л. Фойербах,

което не означава, че съм съгласен с всички постановки на докторанта относно философията на Л. Фойербах.

2. В дисертацията е предложена по-разгърната периодизация във философското развитие на Фойербах. Традиционната периодизация се основава в голяма степен на собствените думи на Фойербах, който описва своето идейно развитие така – Бог , разум, човек. Исторците на философията единодушно приемат, че 1939 г. е повратна точка, с което се съгласява и докторантът, но ако традиционната периодизация характеризира периода след това като антропологичен, материалистически и атеистичен, то тезата на Сашо Йорданов е, че философското развитие на Л. Фойербах след 1939 г. преминава през два периода – период на антропологичен реализъм и натуралистичен. В първия период, т.нар. спекулативен, който обикновено се характеризира като хегелиански, Фойербах наистина следва основни идеи на Хегел, особено в неговите историкофилософски разработки, но „Мисли за смъртта и безсмъртието” от 1930 г. дава основание на докторанта да твърди, което е и правилно, че още през този начален период той е „неправоверен хегелианец” (с. 8). Но все пак основното, базисното е, че след критиката на религията Фойербах заявява, че истинската религия е рационализмът, изразяващ се в самопознаващия се разум.

3. Много подробно са развити основните характеристики на философията на Фойербах през т.нар. антропологичен реализъм. Тезата на докторанта е, че тук Фойербах предлага една философия, която е отвъд всякакви крайни религиозни, идеалистически и материалистически системи, която релефно се откроява в произведенията му „За началото на философията” (1941),

„Предварителни тезиси за реформа на философията” (1842)., “Основни положения на философията на бъдещето” (1943). В този период Фойрбах доразвива и конкретизира идеите за антропологичната същност на религията. В основата на аргументацията на горната теза докторантът изхожда от постановката на Фойрбах от „Основни положения на философията на бъдещето”, че „истинската диалектика не е монолог на самотния мислител със самия себе си, тя е диалог между Аз и Ти”. Това отношение е смисловогенериращо и придаващо значение на всичко останало. В това отношение трябва да се съгласим с докторанта, че идеите на Фойрбах имат съвременно значение. В случая аз си спомням тезата на З. Бауман от неговата „Постмодерна етика”, че в съвременната етика централна тема е Другият, а Другият това е диалоговата перспектива, заложена във философията на Фойрбах.

4. Третият период от развитието на Фойрбах е представен предимно в „Против дуализма на тяло и душа, плът и дух” (1846), „Въпросът за безсмъртието от гледището на антропологията” (1846-66) и „Същност на християнството” (1846), „Лекции върху същността на християнството” (1848-51) и др. Според докторанта тук вече има нова онтология, която в редица отношения е в разрез с предишните му тезиси. Същността ѝ е в това, че природата като единствена и самодостатъчна в своето развитие и диференциране води до възникването на човека като разумно същество, като индивидуалност. Натурализмът е утвърждаване на индивидуалността – като мото на този период може да се постави твърдението на Фойрбах, че „няма нито една точка, нито един атом в мен, които да не е индивидуален” (с.148). Безсъзнателното природно не-аз, се проявява като съзнателен аз. Натурализмът не е натурфилософия. Но все пак в този трети етап природата е единствен

фундамент на човека и неговата религиозна същност. Това води и до подчертаване на сетивността в човека, дори разума Фойербах разглежда като сетивна същност. Това налага да се акцентира върху организмовите прояви на човешката съзнателна дейност, върху човека като тяло, като продукт на природата. Именно това дава основание на докторанта да направи връзка между идеите на Фойербах и Фройд, интерпретирайки схващанията на немския философ през триадата не-Аз, Аз, Идеал. Докторантът дори открива в трудовете на Фойербах формулировката на Едиповия комплекс (с. 98).

5. Ценни са онези моменти от дисертацията, в които се прави анализ на съвременни интерпретации на схващанията на Л. Фойербах. Параграф 1.7 „Изходна точка на една полемика” е посветен изцяло на съвременната оптика към Фойербах. Демонстрирайки един конструктивен критицизъм докторантът разглежда интерпретациите на религиозните идеи на Фойербах на Дж. Малезич, Дж. Уебър, Барт, Пол ван Бурен, В. Йешке и др. Специално внимание е обърнато на отношенията Фойербах – Киркегор, значението на Фойербах за формирането на идеите на М. Бубер (112). На редица места се анализира критиката на оценките на Маркс и Енгелс на философията на Фойербах като се оценява, че тя е едностранчива,

Самооценката на приносите не е направена достатъчно прецизно, защото доста бедно представят направеното от докторанта.

Критика

Може би най-неубедителното твърдение за мен е, че във философията на Л. Фойербах „за първи път в западно-европейската философска мисъл човекът е изведен като самостоятелен гносеологичен и

онтологичен фундамент, на базата на който е центрирано субект-обектното единство и познанието е интегрирано като себепознание”.

Дори и при едно бързо преминаване през историята на философията от Просвещението до Фойербах и припомняне на Кантовата антропология, Хегеловата феноменология на духа и темите от т.нар. субективен дух, немския романтизъм (еротичния роман Луцинде на по-малкия брат Шлегел), Киркегор и т.н. ми дават основание да кажа, че горната теза на Сашо Йорданов е резултат на нормалната фиксираност на всеки изследовател върху обекта на своето изследване и виждането му в по-уголемени мащаби, а не толкова на една успокоена рефлексивност.

Тук бих добавил и моята хипотеза, която съм защитил в книгата си „Критическата школа Фриз-Нелсон-Торбов” (С., 1999), че антропологизмът на Фойербах е повлиян от Фриз и неговата теза за основополагащата роля на антропологията. Фриз е този, който формира критичните настроения на младия Фойербах към Хегел, защото точно през 20-те години на XIX в. между Хегел и Фриз започва административно „съревнование”, а не само идейна препирня, отнасяща се до заемането на професорското място в Берлинския университет, което, както е известно, е спечелено от Хегел.

На второ място ми изглеждат пресилени разликите между втория и третия период, между антропологическия реализъм и натурализъм. Струва ми се, че по-адекватната теза е, че и в по-късните си произведения Фойербах конкретизира антропологическите си идеи – подчертава много по-силно тезата за сетивността, индивидуалността, отношението Аз и Ти, ролята на любовта, човека като тяло, дори върху това, за което го упрекуват Маркс и Енгелс – разглеждането на човека

като социално същество. Например в кратката си статия „За „Същността на християнството” във връзка с „Единствения и неговата собственост” от 1845 г. Фойербах дава оценка на собствените си схващания като заявява „... Ф. полага същността на човека само в общността.....”.

Заключение:

След запознаване с представената дисертация „Философията на Лудвиг Фойербах” на Сашо Йорданов Василив предлагам да му бъде присъдена образователната и научна степен „доктор” по професионално направление 2.3. Философия (Философска антропология).

15. III. 2015 г.

Рецензент:

проф. дфн Димитър Цацов